Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi
2019, 2(6):412-426.
DOI:10.26677/TR1010.2019.138
ISSN: 2667–422X Dergi web sayfası:
https://www.sobibder.org

KAVRAMSAL MAKALE

XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Güney Kafkasya Bölgesinde Ermenilerin Müslüman Türklere Karşı Gerçekleştirdiği Katliam ve Soykırımlar

Amrah BAYRAMOV, Yüksek Lisans Öğrencisi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Ağrı, e-posta: emrahbayramov75@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1752-396X

Öz

Güney Kafkasya bölgesinde, dini ve kültürel açıdan farklı milletler yaşamaktadır. Bölgede zaman zaman huzursuzluk yaratan etnik grupların başında Ermeniler gelmektedir. Büyük bir kısmı Çarlık Rusya'sı zamanında bölgeye toplu göçler sayesinde gelen Ermeniler, Türk topraklarında kendi devletlerini yaratmaya çalışmışlardır[1]. Bölgede nüfus üstünlüğünü sağlamaya çalışan Ermeniler, Müslüman nüfusa karşı soykırımlar gerçekleştirmiştir. XX. yüzyılın başlarında, bölgede söz sahibi olan devletlerden Osmanlı Devleti'nin zayıflamasını fırsat bilen Ermeni çeteleri, Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya bölgesinde Müslüman Türklere karşı soykırımlar yapmıştır. Bu soykırımların en dehşet vericisi şimdiki Azerbaycan Cumhuriyeti'nin topraklarında gerçekleştirilmiştir. Katliamlar 1905-1906, 1918-1920 yıllarında gerçekleştirilmiştir. 1918 yılında Ermeniler tarafından düzenlenen ve tarihe 31 Mart Soykırımı olarak geçen katliamlarda, bölgenin sakinleri olan Azeri Türkleri yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Son anda bölgeye yardım için gelen Türk birlikleri kardeş millet olan Azerbaycan Türklerini tarih sahnesinden silinme tehlikesinden kurtarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Güney Kafkasya, Ermeni, Müslüman Türkler, Soykırım.
Makale Gönderme Tarihi: 08.04.2019
Makale Kabul Tarihi: 15.06.2019

Önerilen Atıf:
Bayramov, A. (2019). XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Güney Kafkasya Bölgesinde Ermenilerin Müslüman Türklere Karşı Gerçekleştirdiği Katliam ve Soykırımlar, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(6): 412-426.
© 2019 Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi.

[1] bkz: Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi

Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences
2019, 2(6): 412-426. DOI:10.26677/TR1010.2019.
ISSN: 2667–422X Dergi web sayfası:www.sobibder.org

CONCEPTUAL PAPER

The Massacres and Massacres of Armenians Against Muslim Turks in The South Caucasus Region in The First Quarter of the XX Century

Amrah BAYRAMOV, Graduate Student, Ağrı İbrahim Çeçen University, Institute of Social Sciences, Department of History, Ağrı, e-mail: emrahbayramov75@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1752-396X

Abstract

The southern Caucasus is a region where ethnic and culturally diverse ethnic groups take place. The Armenians, one of the Christian ethnic groups of the South Caucasus, have always attacked the Muslim Turks, who are the historical inhabitants of the region. The Armenians who came to the region during Czarist Russia due to collective emigration tried to create their own state on Turkish soil. The Armenians, who tried to ensure the supremacy of the population in the region, carried out genocide against the Muslim population. At the beginning of the XX century, Armenian gangs, who had the opportunity to weaken the Ottoman Empire, committed genocide against Muslim Turks in eastern Anatolia and South Caucasus. The most horrendous of these genocides took place in the regions of the present Republic of Azerbaijan. The massacres were carried out between 1905-1906 and 1918-1920.The Azerbaijani Turks, who were residents of the region, were in danger of extinction in the massacres organized by Armenians in 1918 and passed on to date as the March 31 genocide. At the last moment, the Turkish troops who came to the region for help saved the Azerbaijani Turks as brothers and sisters from the danger of being wiped from the stage of history.

Keywords: South Caucasus, Armenian, Muslim Turks, Genocide.
Received: 08.04.2019
Accepted: 15.06.2019

Suggested Citation:
Bayramov, A. (2019). The Massacres and Massacres of Armenians Against Muslim Turks in The South Caucasus Region in The First Quarter of the XX Century, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 2(6): 412-426.
© 2019 Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi.

GİRİŞ

Uluslararası hukuk ve uluslararası kitleler bakımından ağır bir suç olarak nitelendirilen *soykırım* kelimesi, Yunanca "*genos*" ırk, Latince "*cide*" öldürme kelimelerinin birleşmesi olan *genosite* kelimesinden türemiştir. Soykırım, etnik kökene, dine, ırka, farklı siyasi görüşlere bağlı bir grubun önceden planlanmış bir biçimde ortadan kaldırılmasıdır. Soykırımın hukuki bir statü alması İkinci Dünya Savaşı döneminde Nazilerin, gerçekleştirdiği toplu katliamlardan sonra ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra çalışmalara başlayan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 1946 yılında aldığı bir kararla soykırım, uluslararası bir suç olarak kabul edilmiştir. Milletler Kurlu tarafından 1948 yılında onaylanan ve 12 Ocak 1951 yılında yürürlüğe koyulan 206 saylı karar "*Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi*" olmuştur. Bu sözleşmenin 2. maddesine göre dinsel, etnik, ırksal ve ulusal olarak bir toplumu yok etmek amacıyla gerçekleştirilen eylemler soykırım suçu olarak kabul edilmiştir. Bu suçlar; toplumun üyelerini katletmek, bedensel ve zihinsel yönden ağır zararlar vermek, toplumun kısmen veya tümüyle yok olmasını amaçlayan ağır yaşam koşulları dayatmak, toplum içinde gerçekleşecek olan doğumları engellemek ve doğulan çocukları başka bir toplumda yaşamaya zorlamak gibi eylemleri içine almaktadır (Beşiri, 2013:180-181).

Dünya üzerinde en fazla soykırıma uğrayan milletlerden biri de Türklerdir. Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çöküş dönemlerinde Viyana'dan, Kafkasya'ya kadar olan bölgelerde yaşayan Türkler toplu katliam, sürgün ve soykırımlara maruz kalmışlardır. Tarihe baktığımızda son 200 yılda Anadolu ve Kafkasya topraklarında katliam ve göçler Batı kamuoyunda fazla yer almamış aksine hep Türkler suçlu olarak gösterilmiştir. Yapılan araştırmalar sonucu XX. yüzyılda 170 milyon insanın dünyada savaşlar ve göçler sonucu öldüğü ortaya çıkmaktadır. Öldürülen 170 milyonun 110 milyonu Komünist rejimlerin kurbanı olmuştur. Bunun da 60 milyondan fazlası Türk soyundan gelen ailelerdir. Bugünde bütün dünya ülkelerinin gözü önünde Türkistan bölgesinde Türkler, Çinliler tarafından işkenceye ve katliama uğramaktadır (Durukoğlu, 2015:90).

Güney Kafkasya'da Müslüman Türklere Karşı Ermeni Katliam ve Soykırımları 1905-1906Katliamları ve Hristiyan Ermeni-Müslüman Türk Savaşları.

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Müslüman Türklere karşı gerçekleştirilen en büyük katliam ve soykırımlardan: biri de Güney Kafkasya'da düzenlenmiştir. Büyük bir bölümü bölgeye sonradan göçürülen Ermeniler, bölgede nüfus üstünlüğünü olan Azeri Türklerine karşı XX. yüzyılın ilk 20 yılında katliamlar ve soykırımlar gerçekleştirmiştir. Çarlık Rusya'nın, Kafkasya bölgesine yerleşmesinden sonra burada Hristiyan sayısını artırmak için Rus yönetimi bölgeye Ermenileri toplu şekilde göçürmüştür. Göçürülen Ermenilerin büyük bir bölümü tarih boyunca Türkler tarafından yönetilen ve Türk nüfusunun üstünlük sağladığı Revan, Nahcivan ve Karabağ bölgelerine yerleştirilmiştir. Bu bölgelerde Ermeni sayısını artıran Rus yönetimi, il ve ilçe yönetimlerine de Ermenileri getirmeğe çalışmıştır. Bu politikanın asıl amacı Ermenilerin bölgeye tam hâkim olmasını sağlamak ve bölgede bulunan Müslüman devletlerine karşı Hristiyan devleti kurmak olmuştur. Rus yönetiminin, Ermenilerin silahlanmasında sağladığı destek XX. yüzyılın başlarında bölgede katliamların gerçekleşmesine neden olmuştur. Her türlü desteği alan Ermeni çeteleri Nahcivan, Karabağ ve Revan bölgeleri dâhil Güney Kafkasya'nın birçok bölgesinde katliamlar düzenlemiştir (Karabağ Özgürlük Örgütü, 2009:4).

XX. yüzyılın başlarından itibaren Ermenilerin her türlü milliyetçi partilerini ve çetelerini finanse eden Ermeni Kilisesi, Rus yönetimi tarafından 1903 yılında çıkarılan kanunla Rusya Toprak ve Emlak Bakanlığı'nın emrine verilmiştir. Bu kanun kiliseye, siyasi kurumların yaptığı yardımları azaltmıştır. Ermeni milliyetçi çeteleri çıkarılan bu kanun aleyhine Gence, Kars, Bakü, Şuşa, ve Tiflis'te mitingler düzenlemekle birlikte katliamlar da gerçekleştirmişlerdir. 1905 yılında

Rusya'da Çarlık rejimine karşı muhalif faaliyetler güçlenmiştir. Ermeniler, bu durumdan yararlanarak Güney Kafkasya'da katliamlar gerçekleştirmiştir. Müslüman ve Türkler aleyhine güçlü bir propagandaya kalkışan Ermeni çeteleri *Kafkasya Canişinliği*'nde (Kafkasya Genel Valiliği) çalışan üst düzey Ermeni memurlar tarafından maddi destek almıştır. Ermeni çeteleri tam silahlandıktan sonra 1905-1906 yıllarında Bakü, İrevan, Gence, Karabağ ve Tiflis gibi büyük şehirlerde Ermeni üstünlüğünü sağlamak için Müslüman Türklere karşı katliamlar gerçekleştirmişlerdir (Mustafa, 2014:3).

1905-1906 yılında bütün Güney Kafkasya'yı saracak olan katliam ateşinin ilk alevlendiği bölge Bakü şehri olmuştur. Bakü'de gerçekleşecek olan olayları siyasi partilerde yer alan birçok Ermeni de desteklemiştir. 2 Şubat 1906 yılında bir Müslümanın Bakü'de Kuba Meydanı olarak anılan yerde, Ermeni komiteci çeteler tarafından vahşice öldürülmesi bölgedeki Müslüman nüfusu ayaklandırmıştır. Müslüman imamlar, durumu yatıştırmak isterken 6 Şubat 1906 yılında bir Müslümanın daha Ermeni bir asker tarafından öldürülmesi olayları yeniden ateşlemiştir. Akabinde Müslümanlar toplanarak silahlı Ermeni çeteleri ile savaşmak zorunda kalmışlardır. Ermeni çeteciler bu katliamlara ciddi bir önem vererek Müslümanlarla birlikte Rus olanlara karşı da silah kullanmışlardır. Her iki tarafın silaha sarılması sonucu ölen ve yaralı sayısı da artmıştır. Sabah Bakü sokaklarında, 13 kişinin öldüğü ve birçok kişinin de yaralandığı da ortaya çıkmıştır. Ermeni saldırılarına karşı 7 Şubat 1906 yılında Müslümanların karşı saldırıya geçmesi sonucu Ermeniler mağlup olarak kaçmıştır. Bakü'de başlayan bu çatışmalar kısa zaman da bütün Güney Kafkasya bölgelerine sıçramıştır (Ordubadi, 1991:13).

Bakü'de gerçekleşen savaşlar Karabağ ve çevresinde de etkisini göstermeye başlamıştır. İlk önceleri bölgenin Ermeni ve Müslüman nüfusunu yatıştırmak için her iki tarafın yöneticileri görüşmeler gerçekleştirmiştir. Defalarca görüşen taraflar arada olan münakaşaları barış yolu ile hal etmeye muvaffak olmuşlardır. Lakin sonradan Ermenilerin açık bir biçimde silah ve teçhizat almaları bölgedeki Müslüman nüfus endişelendirmiştir. Ermenilerin savaş başlatacağını anlayan Müslüman nüfus hazırlıklar yapmaya başlamıştır. 16 Ağustos 1905 tarihinde silahlanan Ermeni çeteleri Müslümanlara karşı saldırıya geçmişlerdi. Dönemin yazarlarından Mir Möhsün Nevbab'ın yazdıklarından da anlaşıldığı gibi Ermeniler yıllarca birlikte yaşadıkları komşularını katletmekten bile geri kalmamışlardır (Nevbab, 1993:30-32).

Birçok ilde katliam ve yağmalara başlayan Ermeni çeteleri hayali olan Ermeni devletini kurmak için Gence Guberniyası'nda[2] yaşayan Müslüman nüfusu temizlemek için harekete geçmiştir. Karabağ ve çevresinde savaşlara başlayan Ermeniler, Gence'den, Şuşa şehrine kadar olan bütün Müslüman köyleri yok ederek buralarda üstünlük sağlamak istemişlerdir. Yıktıkları köylerin yerine yol yapmayı planlayan Ermeni komiteciler, bu iş için 60 bin manat para ayırmışlardır. Lakin sonradan bölgede olan Rus yönetimine General Bauver'in gelmesi bu işi engellemiştir. Ermeniler, Karabağ'da başlattıkları savaşı 1 Ocak 1906 yılında Papravait muharebesini kaybederek sonuçlandırmışlardır. Bu savaş sonucu olarak Ermeniler geri çekilerek işgal ettikleri Müslüman köylerini boşaltmışlardır (Ordubadi, 1991:77).

Karabağ bölgesinde gerçekleşen Müslüman-Ermeni çatışmalarında İran tarafından Müslümanlar da yardım için gelmiştir. 1906 yılının kış aylarında, Karabağ'ın Ağdam bölgesine gelen birlikler kendileri ile top, silah ve teçhizat getirmişlerdi. İranlı birlikler yerli Müslümanlar tarafından çok iyi karşılanmış ve bölgede yerleşmiştir. İran'dan gelen birlikler 15 gün Ağdam bölgesinde hazırlık yaptıktan sonra yerli birliklerle birleşerek Aranzemin ve Pricamallı bölgeleri dâhil Ermeni

[2] Guberniya-Çarlık Rusyası döneminde bölgelere verilen yönetim usulü isim olmuştur. Guberniya-vilayet anlamına gelmektedir ve Gubernator-Vali tarafından yönetilmiştir.

işgalinde olan Müslüman köylerini temizlemek için harekete geçmişlerdir. Bu savaşlarda Müslüman birlikleri Ermenilerden 213 kişiyi öldürmüş, geri kalan Ermeni çeteciler ise ormanlara kaçmakla kurtulabilmiştir (Nevbab, 1993:93).

1905 yılında Bakü'de başlayan katliam ve savaşlar Güney Kafkasya'nın, Karabağ dâhil birçok bölgesinde yayılmıştır. Ermeni çetelerinin saldırılarını Nahcivan bölgesinde gerçekleştirilen katliamlar izlemiştir. Lakin Nahcivan'da Müslüman nüfusun sayı üstünlüğü Ermeni çetecilerin mağlubiyeti ile sonuçlanmıştır. Bu beklenmedik mağlubiyet Revan bölgesinde yaşayan Ermenileri öfkelendirilmiş ve şehirde yaşayan Müslüman nüfusa karşı hızla silahlanmışlardır. Ermeni çeteleri 24 Mayıs 1905'de sabah kendi iş yerlerini açmağa giden Müslüman tüccarlara ateş açmakla katliamlara başlamışlardır. Ardından, Müslümanların yaşadığı evlere ve dükkânlara mermi yağdırmaya başlayan Ermeniler Müslümanların cevap ateşi ile susturulmuştur. Dönemin yazarlarından olan Memmed Said Ordubadi kendinin *Kanlı Yıllar* kitabında İrevan olaylarını anlatırken şöyle yazmaktadır: *İrevan'da Ermeni çetelerinin yardımına en modern silahlarla silahlanmış Taşnak partisinin savaşçıları geldi. Müslüman askerler ise çoğu silahsız olarak Ermenilere karşı savaşıyorlardı. Güçlü silahları olmasa da Müslümanların kenar bölgelerden gelme iyi nişancıları vardı. Zira Bakü ve Nahcivan savaşlarından kaçıp buraya gelen Ermeni savaşçılar, Müslümanlar karşısında mağlubiyete uğruyorlardı* (Ordubadi, 1991:21-23).

Revan bölgesinde yaşanan katliamların en vahimi *Kafkas* gazetesinde de yer alan 26 Mayıs katliamları olmuştur. Bu saldırılar zamanı 9 Ermeni, 21 Müslüman, 1 Asur olmakla 31 kişi ölmüş ve 24 Ermeni, 10 Müslüman, 1 Yahudi ve 1 Rus olmakla toplam 36 kişi ise yaralanmıştır. 26 Mayıs saldırıları hakkında *Kaspi* ve *Tiflisskiylistok* gazetesi, bir Tatar evine bombalı saldırı yapıldığı ve bu saldırıda 24 kişinin öldüğünü yazmıştır. Modern silahlarla silahlanmış Ermeni çeteleri İrevan şehrinde olan Müslüman mahallelere ve etraf köylere saldırarak halkın büyük çoğunluğunu katletmişlerdir. Revan Gubernatoru Generali Napolyon Bonapart'ın (Fransız İmparatoru Napolyon Bonapart'ın soyundan gelmektedir) Rusya'ya çektiği 19 Eylül tarihli telgrafında, Ermenilerin, Tatarlara saldırdığını ardından pazar meydanında çıkan olaylar sonucu 8 Müslüman, 2 Ermenini öldüğünü ve 5 kişinin yaralandığını yazmıştır (Mustafa, 2014:79-80).

Bakü, Karabağ, Nahcivan ve İrevan bölgelerinde gerçekleşen katliamlarla birlikte Zengezur, Dereleyez, Gümrü ve Gürcistan'ın Türkler yaşayan bölgelerinde de katliamlar yapılmıştır. Bu katliamları Gürcistan arşiv belgeleri ve dönemin gazetelerinde yer almıştır. Bu belgeler araştırıldığı zaman o dönemde Şerur-Dereleyez bölgesinin en büyük Türk köylerinden olan Hors köyünde Ermeni çetecilerinin büyük yağma ve katliamlarına rastlanmıştır. Bölgede yerleşen 6 Ermeni köyünde örgütlenip ve silahlanan Ermeni çeteleri 27 Ekim'de Hors köyüne saldırarak 40 kişiyi katletmiş ve köyde olan mülkleri yağmalayarak yakmıştırlar. 30 Ekim saldırılarında ise kadın, çocuk, yaşlı ayırt etmeden 53 Türkü öldürmüş, 255 evi yağmalayarak yakmışlardır. Bu saldırılar İrevan ve diğer bölgelerdeki Türk köylerinde Müslümanların heyecanına sebep olmuştur. Zengezur bölgesinde olan Ermeni köylerinde yaşayan Ermeni çetecilerin, Türklerin yaşadığı Sisyan köyüne saldırması sonucu 190 kişi vahşice katledilmiştir. Yalnızca Rusların yolladığı Kazak birliklerinin köye gelmesi sonucu katliamın daha büyük boyut almasının karşısı alınmıştır. Dönemin basınında yayımlanan haberlerde Ermeni çetelerinin saldırıları sonucu Zengezur'un Kürtler köyünde 120, Derebas köyünde ise 278 Müslüman katledilmiştir (Hacılar, 2105:217-218).

Bölgedeki katliamları durdurmak ve asayişi sağlamak için Kafkasya Yöneticisi atanmış Vorontsov Daşkov'un teşebbüsü sonucu Tiflis'te barış konferansı toplanmıştır. Toplanan konferansta Müslüman heyetini Alimerdan Bey Topçubaşov, Ahmet Bey Ağayev, Adil Han

Ziyadhanov temsil etmiştir. Bu konferansta bölgede gerçekleşen terör ve katliam olaylarını Taşnakstyun Partisi'nin düzenlediğini ve hükümetin buna sessiz kaldığını Müslüman heyeti belgelerle kanıtlamıştır. Lakin yapılan barış konferansı da sonuçsuz kalmış ve Ermeni çetelerinin saldırıları sürmüştür. Ermeniler Bakü ve Şuşa üzerine tekrar saldırsalar damağlup olmuş ve geri çekilmek zorunda kalmışlardır. 1906 yılının yaz aylarında Rusya'da çıkan ayaklanmalar bastırılmış ve Çar hükümeti kontrolü ele almıştır. Bu da Ermenilerin Kafkasya'da faaliyetlerini kısıtlamıştır (Arzumanlı ve Mustafa, 1998:51).

1918-1920 Katliamları ve 31 Mart Soykırımı

1914 yılında Avusturya'nın Sırbistan'a saldırması ile başlayan savaş, diğer büyük devletlerinin de katılması sonucu Birinci Dünya Savaşına dönüşmüştür. İttifak Devletleri safında yer alan Osmanlı Devleti birçok cephede savaşmak durumu ile karşı karşıya kalmıştır. Kafkasya cephesinde Osmanlı Ordusu'nun başlattığı askeri harekât Sarıkamış bölgesinde mağlubiyetle sonuçlanmıştır. 1916 yılında Kafkasya'dan gelen destek kuvvetlerini de arkasına alan Rus Ordusu, ileri harekâtla Erzurum, Van, Muş, Bitlis, Erzincan ve Trabzon bölgelerini işgal etmiştir. 1917 yılına gelindiğinde Kafkasya cephesinde bulunan Osmanlı Ordusunun durumu vahim bir hal almıştır. Rus Ordusunu ancak Rusya'da çıkan Şubat devrimi durdurabilmiştir. Bu devrim sonrası Rus Orduları Kafkasya cephesinden hızla geri çekilmeye başlamıştır. Ruslar çekildiği bölgelerde Rus ordusu ile birlikte savaşan Ermeni çetelerini silahlandırmıştır. Bolşevik hükümeti Çar Rusya'nın aksine toprak iddiasında bulunmamış ve barışsever politika izlemiştir. Lakin Rusların silahlandırdığı Ermeni çeteleri bölgenin Türk-Müslüman nüfusu için saldırılara başlamıştır (Artnur, 2013:19).

1917 Ekim İhtilali'nden sonra Rusya'da yönetimi ele geçiren Bolşevikler, eski çarlık topraklarında yaşayan halkları kendi iktidarı altında toplamak için ardı ardına bildiriler yayınlamıştır. Bu bildirilerde bölge halkı için self-determinasyon ilkesi deyer almıştır. Bu bildiri bölgede olan işçi sınıfı ile birlikte Azerbaycan Müsavat Partisi tarafından da hoş karşılanmıştır. Her iki parti Birinci Dünya Savaşı'nın sonlanması ve barış yapılması konusunda aynı düşüncede olmuşlardır. Lakin sonradan Müsavat Partisi'nin bölgede güçlenmesi ve halk arasında nüfusunun artması Bolşevikleri rahatsız etmeye başlamıştır. Bakü'de bulunan Bolşevik yönetimi şehri elinde tutmak için yönetime kendilerinden bir komiser atamayı planlamıştır. Bakü Sovyet'i Müsavat Partisi'nin bölgede nüfusun kırmak için Stalin'in yardımıyla Kafkasya komiseri olarak Ermeni milletçisi olan Stepan Şaumyan atanmıştır. Şaumyan'ın Kafkasya komiseri atanmasında asıl amaç mevcut olan Trans Kafkasya hükümetinin varlığına son vermek ve bölgeyi Bolşevik yönetimi altına almak olmuştur. O dönemde Trans Kafkasya hükümetinin yöneticisi olan Kekeçkori ile birlikte yönetimde Kafkasya'nın yerel partileri de bulunmuştur. Yalnızca Bakü şehri Bolşevik yönetiminin kontrolünde olmuştur (Çıraqzade, 1992:12).

1918 yılında kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarını Ermenistan, Gürcistan ve Rusya arasında paylaşmak isteyen Bolşevikler, Bakü'ye önemli derecede değer vermişlerdir. Bakü'de yönetimi ele alan Şaumyan'ın emrinde olan Bolşevik ordusunun yüzde yetmişini Ermeniler oluşturmuştur. Kafkasya komiseri olarak bölgede faaliyette bulunan Şaumyan'ın asıl amacı Trans Kafkasya hükümetinin yıkılmasından sonra yeni yaratılmış Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarını parçalamak olmuştur. Nahcivan ve Karabağ bölgesinde terör ve katliamlarda bulunan Ermeni milliyetçi çetelerinin yöneticisi olan Andranik Ozanyan ile yazışmaları da bunu kanıtlamıştır (Hasanov, 1991:11).

Bölgeye sahip olmaya çalışan diğer bir güç ise İtilaf Devletlerinden İngiltere olmuştur. Bölgenin Türk-Alman kuvvetlerinin eline geçmemesi için İngiliz Hükümeti Ermenilere her türlü desteği

sağlamıştır. Ermeni çetelerinin Kafkasya topraklarına farklı yollarla yerleşmesini sağlayan İngiliz Dışişleri, bu çetelere askeri yardımda da bulunmuştur. İngiliz Hükümeti bölgedeki Ermenilerin tam silahlanması için maddi yardımda bulunmuştur. Buna ilave olarak 1917-1918 yılları arası İngiliz Hükümeti tarafından Ermenilere yardım için atanan Mac Donell İran bölgesinden Ermenilere askeri yardımda bulunmuştur. İngilizlerin bölgeye yaptığı yardımlar sonucu güçlü bir şekilde silahlanan Ermeni çeteleri, bölgede yaşayan Türk-Müslüman nüfusa karşı katliamlara başlamıştır. Azerbaycan'ın Zengezur, Nahcivan ve Karabağ bölgelerinde yapılan katliamların sorumlusu olan Ermeni Generali Andranik Ozanyan silah ve diğer yardımları İngiliz Hükümeti'nden aldığı kanıtlanmıştır (Şıhaliyev, 2016:25-26).

Bakü Katliamı

1918 yılı Mart ayına gelindiğinde Bakü'de Bolşevik birlikleri ile birlikte silahlı Ermeni çeteleri de mevcut olmuştur. Çeteleri İran'dan ve Batı Cephesi'nden gelme silahlı birlikler oluşturmuştur. Bunlarla birlikte şehirde dönemin modern silahları ile silahlanmış Taşnakstyun Partisi'nin birlikleri de bulunmuştur. Mart soykırımlarının ön unsuru olan bu birliklerin Bakü'de açık milliyetçilik propagandası yapmasına Şaumyan hiçbir zaman engel olmamıştır. Mart soykırımının başlıca sebepleri arasında Bakü ve çevresinde Müsavat Partisi'nin nüfusunun hızla yükselmesi olmuştur. Azerbaycan aydınlarının ve işçi sınıfının birçoğunun da Müsavat Partisine katılması Şaumyanı rahatsız etmiştir. Müsavat Partisi'nden olanları şehirden ve siyasetten uzak tutmak için Mart olaylarını gerçekleştirmiştir. Bakü ve çevresinde Mart Olayları gerçekleştiği sırada Müsavat güçlü silahlı birliklere sahip olmamıştır. Bunu kendi yararına kullanan Ermeni çeteleri şehirde istediği kargaşa ortamını yaratmağa muvaffak olmuşlardır. Şaumyan için Mart Olaylarını başlatacak bahane Mart ayının 29'unda gerçekleşmiştir. Lenkaran'a yola çıkmak için Müslüman birliği olan *Vahşi Taburun* (Dikaya Divizya) altı bölüğü Ermeniler tarafından *Evelina* gemisinde zorla silahsızlandırılmıştır. Bu eylemi protesto etmek için 30 Mart'ta Müslümanlar sokağa çıkmıştır. Müslümanların protesto mitingleri düzenlemesi Şaumyan'a gereken fırsatı vermiştir. Bolşevik ve Ermeni çetelerinin Müslüman birliklerinin karargâhına düzenlediği saldırı ile alevlenen Mart Olayları kısa zamanda diğer bölgelere de sıçramıştır. Kendi katliam planını hayata geçirmek için bu fırsatı değerlendiren Şaumyan bunu kendi mektubunda da kanıtlamıştır. Bolşevik yönetimine olayları anlatan mektubunda şöyle yazmaktadır: *Bize yapılan küçük sayıda silahlı saldırıları fırsata çevirerek bütün birliklerimizle Müslümanlar üzerine saldırıya geçtik. 6 bin silahlı birliğe sahip idik. Lakin 3-4 binlik Taşnak birliklerin de bize katılması ile olaylar kontrolden çıktı. Biz bu olayları hesaplı bir şekilde gerçekleştirdik. Bu olaylarda Müslümanlar zafer kazansaydı o zaman Bakü şehrini Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkenti olarak ilan edeceklerdi.* Bu mektuptanda görüldüğü gibi Şaumyan karşısına gelen fırsatı değerlendirerek, soykırım planını gerçekleştirmiştir (Çırakzade, 1991:18-20).

1918 yılına geldiğinde Bakü'de 3 bin 500 asker Komünistlerin Kızıl Grubu'nu oluşturmuştur. Bununla birlikte 4 bin 500 Ermeni Taşnak birliği şehrin yakınlığında saldırı için hazır tutulmuştur. Bu birlikler Mart-Nisan aylarında binlerce Türkü inkılap karşıtı adı altında katlederek, mallarını yağma etmişlerdir. Sadece Bakü'de kadın, çocuk, yaşlı demeden 17 binden fazla Müslüman-Türkü katleden Ermeni çeteleri, bununla birlikte tarihi yerleri de yakarak harabeye çevirmişlerdir. Yapılan bu katliamların tek amacı bölgeden Türk nüfusunu silerek, burasını hayali *Büyük Ermenistan*'ın bir parçası haline getirmek olmuştur. Ermeni birlikleri Müslümanların toplu yaşadığı mahallelere girerek bebek, yaşlı, kadın demeden katletmiş, camileri, ibadet yerlerini topa tutarak yakıp yıkmışlardır. Bu katliamlardan kurtulmayı başaran Müslümanlar ise Dağıstan ve İran bölgesine kaçarak kurtulmuşlardır (Mustafayev, 2009:188-189). Türlü işkenceler maruz kalan ve kaçıp kurtulmağa çalışan Müslümanları, Ermeniler şehrin önemli noktalarında yerleştirilmiş makineli tüfekler ile katledilmişlerdir. Bu vahşetin boyutunu

daha sonra bir kazıntı zamanı bulunan ve türlü işkencelere maruz kalmış 57 kadın cesedi de kanıtlamıştır. Bu soykırımda büyük rolü olan Taşnaklar, Bakü şehrini Müslümanlardan temizlemek ve Müsavat Partisi'nin nüfusunu kırmak istemişlerdir. Bazı verilerde katledilen Müslüman sayısı 12.000 olarak gösterilirken, bazılarında ise 30.000'e yakın gösterilmiştir (İsmayıl, 2017-18:37-38).

Şamahı Katliamı

Bakü'de yapılan katliamların aynısı Azerbaycan'ın birçok bölgesinde gerçekleştirilmiştir. 1918 yılında Şamahı şehri ve çevresinde gerçekleştirilen olaylarda Şaumyan'ın rolü olmuştur. Şaumyan, bunu kendinin 13 Nisan'da Halk Komiserler Sovyet'ine yazdığı mektupta itiraf etmiştir. Mektupta Şamahı bölgesine makineli tüfekli ve topçu birliklerini gönderdiğini yazmıştır. Şamahı katliamlarını Şaumyan'ın yakın silah arkadaşı Stepan Lalayan gerçekleştirmiştir. Arşiv belgeleri araştırıldığı zaman Şamahı ve çevre köylerinde Ermeni çetelerinin yaptığı katliamlar ifşa olunmuştur. Mart olaylarını araştırmak için 1918 Kasım ayının 22 de yaratılan Tetkikat Komisyonu'nda Şamahı kazasında gerçekleştirilen katliam ve terör olayları ispatlanmıştır. Bütün raporlar sunulduktan sonra Komisyonun 12 Temmuz 1919 tarihli kararıyla suçluların yakalanması ve adalete teslim edilmesi için ceza davası açılmıştır (Paşayev, 2001:226-227). Şamahı bölgesinde üstünlük sağlayan Ermeni birlikleri kadın, çocuk, yaşlı demeden sivil nüfusu katletmişlerdir. Camide saklanan kadın ve çocukları öldürmek için Ermeni Çete Komutanı Lalayan, camilerin yakılması emrini vermiştir. Caminin imamı Ahund Molla Ceferkulu'nu vahşice kafa derisini soyarak kurşuna dizerek katlettikten sonra camide bulunan her kesi canlı canlı yakmışlardır. Ağır katliamlara maruz kalan 58 Müslüman köyü dağıtılmış ve genel olarak bölgeye bir milyar Ruble'den fazla zarara uğramıştır. Yapılan bu katliamlar sonucu Şamahı şehrinin nüfusu büyük oranda azalmıştır. Bu katliamlarda Ermeni milliyetçileri ile birlikte Ermeni Kilisesinin de büyük rolü olmuştur (Şıhaliyev, 2002:109-110).

Şamahı olayları Azerbaycan Cumhuriyeti Tetkikat Komisyonu tarafından araştırılırken, olayların gerçekleştirildiği yerlerde araştırma yapılmış ve olayın canlı tanıkları dinlenilmiştir. Bütün araştırmalardan sonra Şamahı'da, yapılan katliamlara 31 kişinin yöneticilik yaptığı ortaya çıkmıştır. Bunların başında gelen isim Stephan Lalayan olmuştur. Komisyon kararında bu 31 kişinin çeteleri silahlandırarak iş birliği yaptığı ve silahsız Müslüman nüfusa karşı yağma ve katliamlar gerçekleştirdiği yazılmıştır. Komisyon araştırmaları zamanı bölgede bulunan cesetler bu katliamın vahşetini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca yağma ve yıkımlar sonucu şehirde bulunan 13 cami ile birlikte tarihi bir öneme sahip Cuma Camisi de yakılarak dağıtılmıştır (Paşayev, 2001:235-236). Fevkalade Tetkikat Komisyonu'nda hazırlanan raporlar ve olayın canlı tanıklarının dinlenilmesi sonucu Şamahı'da Bolşevik-Taşnak birlikleri tarafından katledilen ahali sayısı 7 bin kişi (58 aile) olarak tespit edilmiştir. Bunlardan 1653'ü kadın, 965 çocuk olmuştur. Ayrıca Şamahı şehri çevresinde dağıtılan köylerin sayısı 58 olarak belirlenmiştir (Şirinoğlu, 2001:32).

Kuba Katliamı

Kuba şehrini 1 Mayıs'tan itibaren muhasara altına alan Ermeni Amazasp Birlikleri, silahsız Müslüman nüfusa karşı makineli tüfeklerden ve toplardan ateş açmışlardır. Kuba şehrine Şaumyan tarafından gönderilen bu birlikler tamamen Ermeni milliyetçilerinden oluşmuştur. Ermeni Komiser Grigori Korganov'un da yardımı ile kurulan bu Ermeni birliğini komuta etmek Venuntsu'ya verilmiştir. Şehri işgal eden Ermeni katliam mangası, Müslüman nüfusa karşı katliam ve yağmalar gerçekleştirmiştir. Kuba şehri dâhil çevre bölgeleri de yağmalayan Ermeniler, buralardan çok sayıda para, altın ve elmas ele geçirmişlerdir. Ele geçirilen ganimetin büyük bir bölümü Şaumyan'a gönderilmiştir. Ayrıca Ermeniler Kuba'ya gelirken yol üzerinde

olan köyleri de yağma ederek nüfusunu katletmişlerdir. Barış isteyen ahaliye karşı acımasızlık göstermiş ve kaçamayan herkesi öldürülmüştür (Arzumanlı ve Mustafa,1998:83-85).

Fevkalade Tetkikat Komisyonu Kuba katliamlarının araştırırken canlı tanıkların 17 Aralık 1918 yılında verdiği ifade Kuba katliamının nasıl başlandığını ortaya çıkarmıştır. Daha önce şehre gelen Bolşevik birlikleri sadece bölgede bulunan Şollar su boru hattını muhafıza edeceklerini söylemişlerdir. Ardından gelen Gürcü yöneticilerin komuta ettiği Bolşevik birliği, Müslümanlara Sovyet yönetimini kabul etmek için iki saat zaman vermiştir. Yerli halk önerilen teklifi kabul etmesine rağmen iki gün sonra şehre Ermenilerden oluşan Bolşevik birliği girmiştir. Şehirde katliamlara başlayan Ermeniler silahlı Lezgi [3] birlikleri karşısında tutunamayıp Haçmaz bölgesine çekilerek destek kuvvet beklemişlerdir. Destek kuvvet gelince şehre saldıran Ermeniler ilk günden erkek, kadın, çocuk ayır etmeden 1500 kişiyi vahşice katletmişlerdir. Şehirde birçok ev yağmalanarak dağıtılmıştır. Gürcü birlikleri geldikten sonra Ermeniler geri çekilmiştir (ADA, f.1061, s.1, iş.96:17).

Nahcivan Katliamı

1918 yılının Mart ayında başlayarak sonbahara kadar süren katliamlara Bakü dâhil çevre illerde Şaumyan yöneticilik etmiştir. Nahcivan ve Karabağ bölgelerinde ise bu katliamları gerçekleştiren isim Ermeni Generali Andranik Ozanyan olmuştur. Osmanlı ve Ermenistan Hükümeti arasında 4 Haziran 1918 yılında Batum Antlaşması imzalanmıştır. Lakin Andranik başta olmakla birçok Ermeni milliyetçisi bu Antlaşmayı, *onursuz barış antlaşması* olarak dile getirmiştir. Andranik'in bu antlaşmaya karşı çıkması onun askeriyeden kovulması ile sonuçlanmıştır. Andranik, etrafına topladığı Ermeni çeteleri ile Nahcivan ve Kuzey İran'a geçerek İngiliz yardımı almak daha sonra ise Türk ordusuna karşı saldırıya geçmeyi planlamıştır. Lakin Nahcivan bölge yöneticisi Halil Bey'in birlikleri Andranik'in bölgeye girişine izin vermemiştir. Andranik ve birlikleri Karabağ'a geçerek oradan Kızılbulak-Culfa yolu ile Culfa bölgesine gelmişlerdir (Hacıyev, 2010:287).

Culfa bölgesine gelen Ermeniler, Türk ordusunun bölgeye gelmemesi için demir yollarını ve köprüleri dağıtmıştır. 24 Haziran 1918 yılından Hoy bölgesine 3 km Güneyde Türk ordusu ile savaşa giren Andranik mağlup olarak Nahcivan'ın içlerine doğru çekilmiştir. İngiliz yardımından mahrum kalan Andranik bölgede katliamlara başlamıştır. Sınır bölgesinde yerleşen Culfa'nın Yaycı köyünü muhasaraya alan Andranik'in birlikleri 4000'e yakın silahsız Müslümana saldırmışlardır. Kadın, çocuk, yaşlı demeden vahşice katliam yaparak nüfusun büyük çoğunluğunu katletmişlerdir. Yaycı katliamı ile yetinmeyen Andranik ve birlikleri bölgedeki diğer Müslüman köylere de saldırarak katliam ve yağma faaliyetlerinde bulunmuşlardır (Atnur, 1999:45).

Ermeniler, Şerur bölgesinde 45 Müslüman köyünü yakarak bölge nüfusunu katletmişlerdir. Ermeni askerleri, kendi itiraflarında komutanlarından Müslümanları öldürerek Aras nehrine dökmeleri emri aldıklarını vurgulamışlardır. Hatta bu hususta Ermeni komutanlarına yazılı emir de gelmiştir. Andranik ve Ermeni birlikleri Nahcivan bölgesinde gerçekleştirdikleri katliamlardan sonra Türk ordusunun bölgeye girmesi sonucu Eylül ayında Gorus ve Sisyan bölgelerine çekilmiştir. Nahcivan'daki katliamlarla yetinmeyen Andranik, Zengezur ve Karabağ bölgelerinde katliamlara başlamıştır. Bu bölgelerde katliamlar gerçekleştiren Andranik'in asıl amacı bölgeyi Türklerden temizlemek ve buralarını Ermenistan toprakları olarak ilan etmek olmuştur. Araştırmalar sonucu 1918-1921 yılları arası Ermeniler, Nahcivan bölgesinde 73.727 kişiyi katletmiştir. Bunlar arasında kadınlar, çocuklar ve yaşlılarda yer almıştır. Aras nehrinin

[3] Azerbaycan Cumhuriyeti Kuzey bölgelerinde yaşayan etnik toplum

Güney kısmında yaşayan Türklere karşı da Ermeniler katliamlar gerçekleştirmiştir. Bölgede yaşayan Ermeniler Rus ve İngiliz yardımıyla silahlanarak katlettiği Müslüman sayısı 90.000 kişiden fazla olmuştur (Şıhaliyev, 2016:29).

Karabağ Katliamı

Dönemin yazarlarından Reşid Bey İsmayılov, Azerbaycan Tarihi adlı eserinde Andranik'in Karabağ bölgesindeki faaliyetleri hakkında yazmıştır. Andranik, Nahcivan'dan sonra Karabağ Hanlığı'nın tarihi toprakları olan Zengezur, Cavanşir, Cebrayıl ve Şuşa bölgelerinde katliam ve yağma faaliyetlerine başlamıştır. İlk önce bölgede Ermeni sayısını artırmak için buralara İran ve Türkiye'den kaçan Ermenileri yerleştirilmiştir. Kendini Ermeni milletinin temsilcisi gibi göstererek sözde Taşnak Hükümetini tanımayan Andranik, bölgeyi hızla Ermenileştirmek çabası içinde olmuştur (İsmayılov, 1993:139). Karabağ bölgesine Ermenilerin ilk saldırıları 1903 senesinden başlamış ve 1920 yılına kadar devam etmiştir. Bölgede yaşayan Ermeniler zamanla silahlandıktan sonra Müslüman köylere karşı saldırılar düzenlemiştir. Bu saldırılar sonucu Müslüman nüfus katledilmiş, mülkleri yağmalanmıştır. Fevkalade Tetkikat Komisyonunun (FTK), araştırması sonucu Şuşa, Zengezur ve Cebrayıl bölgelerinde Müslümanlara karşı katliam faaliyetlerinde bulunan Ermenilerin büyük bir bölümü Osmanlı ile savaştan kaçarak bölgeye gelen çeteciler olmuştur. Türk nüfusa karşı en büyük saldırılardan biri Şuşa bölgesinde gerçekleştirilmiştir. Şuşa'daki katliamların sorumlusu Vartan, Sako ve Abraham isimli Ermeniler olmuştur. Bölgedeki terör birliklerini komuta eden bu şahıslar Bakü, Batum ve Tiflis 'ten gelen gönüllüleri de yanlarına alarak Müslüman nüfusa saldırmışlardır. Bu saldırılarda Ermenilerden 40 kişi ölürken, Türklerden 500 kişi vahşice katledilmiştir. Yüzlerce Müslüman ise evlerini bırakarak göçmen durumuna düşmüştür. Katliamlar şehirle sınırlı kalmamış 158 Müslüman, 128 Ermeni köyü Ermeni çeteler tarafından yağma edilmiştir. Genel olarak ölü sayısı 5-10 bin arasında olmuştur (Mustafayev, 2012:545-546).

Azerbaycan Cumhuriyeti FTK'nın araştırma sonucu hazırladığı raporlarda Müslüman nüfusun sık yaşadığı Cavanşir, Şuşa, Cebrayıl, Zengezur ve Gence vilayetlerinin Ermeniler tarafından saldırılara maruz kaldığı ortaya çıkmıştır. Bu raporlarda Karabağ'ın 4 eyaletinin diğer bölgelerden daha çok zarar gördüğü belirtilmiştir. Karabağ bölgesinde yaşayan Ermeniler, Müslüman nüfusa karşı ardı arkası kesilmeyen vahşilikler gerçekleştirmişlerdir. Osmanlı vilayetlerinden ve İrevan'dan bölgeye gelen Ermeni askerler Müslümanlardan Ermeni Devletine itaat etmesi talebinde bulunmuşlardır (ADA, f.970, s.1, iş.161:2).

Fevkalade Tetkikat Komisyonu tarafından Karabağ'ın Zengezur bölgesinde Ermeniler tarafından gerçekleştirilen katliamlar araştırılmıştır. Bu araştırmalar sonucu Zengezur ve çevresinde yapılan katliamların Andranik komutasında gerçekleştiği de kanıtlanmıştır. Bu katliamlar sonucu bölgede 115 Müslüman köyü yağmalanarak dağıtılmış ve nüfusu katledilmiştir. FTK'nun araştırmalarında katliamın vahşeti de ortaya çıkmıştır. 115 köyde genel olarak 2276 kadın, 3257 erkek, 2196 çocuk katledilmiştir. 794 kadın, 1060 erkek ve 485 çocuk yaralanmıştır. Zengezur Ermeni çetelerinin işgali altında olduğu için ölen ve yaralı sayısını tam olarak belirlenememiştir. Ancak FTK'nun hazırladığı malumatlarda bölgede 10.068 kişinin öldürüldüğü çoğunun ise sakat bırakıldığı ortaya çıkmıştır (Paşayev, 2001:241-242).

İrevan Katliamı

1918 yılında yapılan katliamların en acımasızca gerçekleştirildiği bölgelerden biri de İrevan şehri ve çevresi olmuştur. 1918 yılına kadar İrevan bölgesinde 199 Türk köyü ve 300.000'e yakın Türk nüfus bulunmuştur. Andranik ve Dro isimli Ermeni çetecilerin yönettiği birlikler 1918 yılının Mart ayından başlayarak bölgede Türk nüfusa karşı katliam ve yağma faaliyetlerinde

bulunmuşlardır. İrevan bölgesinde Türk izlerini yok etmek maksadıyla burada yaşayan Türk nüfus kadın, çocuk, yaşlı demeden acımasızca işkence edilerek, öldürülmüştür. Hayatta kalanlar ise Gence bölgesine, birçoğu ise Osmanlı ve İran topraklarına sığınmışlardır. *Transkafkasya Seymi*'nin[4] bölgeye yolladığı araştırma grubunun hazırladığı raporda İrevan ve çevresinde 211 Türk köyünün dağıtıldığı, Türklerin izini silmek için tarihi yapıların ve evlerin yağmalanarak yakıldığı yazılmıştır. Ayrıca raporda işkence ve katliamlar sonucu 100.000'den çok Türkün katledildiği ve binlercesinin mülteci olarak komşu devletlere sığındığı yer almıştır (Mustafayev,2012:553). Bölgede üstünlük sağlayan *Taşnak* birlikleri silahsız Müslüman köylere saldırılar düzenleyerek, nüfusu vahşice katletmiş, mallarına el koyarak, ev ve mülklerin yağmalayarak yakmışlardır. *Transkafkasya Seymi*'nde tartışılan İrevan olayları bölgeye gönderilen araştırma grubunun yolladığı raporlar sonucu durumun ne kadar vahim olduğunu ortaya çıkarmıştır. 1919 yılında faaliyete başlayan FTK'nın araştırmaları sonucu Revan, Eçmiedzin, Sürmeli ve Yeni Beyazıt bölgelerinde 1918 yılın Mart ayından itibaren 135.000 Müslüman-Türk katledilmiş ve 200'e yakın Türk köyünün dağıtıldığı ortaya çıkmıştır. Sağ kalan Müslümanlar ise komşu devletlere ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerine sığınmışlardır (Alekberli, 1996:5).

Trans Kafkasya Seymi'nde Müslüman milletvekilleri bölgeden kaçarak mülteci durumuna düşen insanlara yardım etmiştir. Lakin katliamı durdurmak için yaptıkları bütün çabalar sonuçsuz kalmıştır. Bölgede yaşayan Müslümanlara yardım için bölgeye Bakü'de yerleşen Yardım Cemiyeti'nin İrevan şubesi kurulmuştur. İrevan Müslümanlarına karşı 1918 Mart ayından başlayan katliamların birinci evresi aynı yılın mayıs ayına kadar sürmüştür. 26 Mayıs tarihinde Gürcistan Hükümetinin Trans Kafkasya Seymi'nden ayrılması ve bağımsızlık ilan etmesi Seymin dağılması ile sonuçlanmıştır. Toplantıda Türk heyetinin kanaati katliama neden olan savaşı sonlandırmak ve Güney Kafkasya'nın bağımsızlığını korumak için Ermenilere toprak taviz verilmek olmuştur. Tartışmalar sonucu 29 Mayıs tarihinde Müslüman Milli Konseyi İrevan bölgesini Ermenilere başkent olarak taviz vermek zorunda kalmıştır (Mustafa, 2014:84-85).

Türk Ordusu'nun Bölgeye Seferi ve Ermeni Katliamlarının Durdurulması

1918 yılında Zengezur ve Karabağ bölgesinde katliamlar gerçekleştiren Andranik'in asıl hedefi, Bakü ve çevresinde katliamları komuta eden S. Şaumyan ile kuvvetlerini bir araya getirip Gence üzerine yürümek olmuştur. İngiliz, Fransız ve Amerikan desteğini alan Ermeniler bu bölgeyi işgal ederek Azerbaycan Cumhuriyeti'nin varlığına son vererek, topraklarını denizden-denize yaratılacak *Büyük Ermenistan* topraklarına katmak istemiştir. Karabağ bölgesini işgal eden Andranik, Türkiye, İran ve Rus ordusundan topladığı Ermenilerle Gence üzerine yürüme kararı almıştır (Nebibeyli,2011:118). Bakü'de katliamlara başlayan ve 10.000'den fazla insanın hayatına son veren Bolşevik-Taşnak birliklerini komuta eden Şaumyan'ın da karşıdaki hedefi Gence Şehri olmuştur. Şaumyan, Karabağ'daki Ermeni birlikleri ile birleşerek Gence üzerine yürümek için harekete geçmiştir. Gence'nin işgali Azerbaycan halkının tarih sahnesinden silinmesi idi. Bakü'den hareket başlayan Bolşevik-Taşnak birliklerini durdurmak için Azerbaycan Hükümetinin yeterli kadar askeri kuvveti olmamıştır. Ayrıca Tiflis'te kurulan *Trans Kafkasya Seymi*'nin temsilci heyetinin üçte biri Ermenilerden oluştuğu için Seym bu saldırı karşısında sessiz kalmıştır. Azerbaycan Türklerinin yegâne umudu Osmanlı ordusundan yâdım istemek olmuştur. Azerbaycan Hükümeti bir heyetle Osmanlı Devleti'ne yardım için başvurmuştur (Şirinoğlu, 2001:133-134).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucularından olan Memmed Emin Resulzade bölgeye Osmanlı ordusunun çağrılmasını böyle anlatmaktadır: "*Şaumyan'ın Bolşevik-Taşnak birlikleri Gence'ye doğru*

[4] Çarlık Rusya'nın dağılması ile Kafkaslarda yaranan Federatif Cumhuriyet

ilerliyordu. Maksat Karabağ'daki Ermeni birlikleri ile birlik olarak Gence bölgesinin nüfusu katletmektir. Şamahı, Lenkeran, Kuba, Salyan, Nevahi'de katliamlar yapan Bolşevik-Taşnak birlikleri, Kürdemir yakınlarında konumlanmıştır. Böyle bir tehlikeli durumda milleti savunacak bir tek Gence kalmıştır. Gence tek başına mücadele edecek kadar güçlü değildi. Azerbaycan'ın özgürlüğünü tanımış Tiflis Hükümeti de olaylara ilgisiz kalmıştır. Bu durumda milleti kurtaracak tek çare vardı. Türkiye. Umutlar hep onlara idi. Kardeş millet gelecek ve bizi düşman işgalinden kurtaracak. Halkın bundan başka umudu kalmamıştır"(Resulzade, 1990:31).

Azerbaycan heyetinin Türkiye'ye gitmesi ve Osmanlı ile bağlanan dostluk antlaşması sonucu Osmanlı Devleti, Gence'ye Nuri Paşa komutasında birlikleri yollamıştır. Türk ordusu bölgeye iki yolla gelmiştir. İlk kol Kars ve Gümrü'den gelerek Kazak-Ağstafa yolu ile Gence'ye varmıştır. Nuri Paşa komutasındaki yedibin kişilik birlik ve 40 top İran'dan geçerek Karabağ yolu ile bölgeye gelmiştir. Gence'de konuşlanan Nuri Paşa kuvvetleri 14 Temmuz 1918 yılında Magalov komutasındaki Azeri kuvvetleri ile Mususlu santrali yakınlarında birleşmiştir. Birleşen kuvvetler *Kafkas İslam Ordusu* ismini almıştır. Kafkas İslam Ordusu, Şamahı istikametinde saldırıya geçerek bölgeni Bolşevik-Taşnak birliklerinden temizledikten sonra Bakü'yü kuşatmıştır (İsmayılov, 1993:31). Resulzade, Azerbaycan Cumhuriyeti eserinde Bakü'ye Türk ordusu tarafından düzenlenen kurtuluş hareketini böyle anlatmıştır: *"Türk ve Azerbaycan kuvvetleri karşısında ağır darbe alan Bolşevikler Bakü'ye çekilmek zorunda kalmıştır. Türk saldırıları karşısında dayanamayan Bolşevikler, İngilizlerden yardım almak için Ruslardan izin istemişlerdir. Daha sonra bir davet üzerine İran'da bulunan İngiliz kuvvetleri Bakü sahillerine asker çıkarmaya başlamıştır. Durum böyle olunca Türk ordusu da yeni kuvvetlerin gelmesini lüzum görmüştür. Bunun üzerine Gürcistan üzerinden Türkiye'den gelecek yardım kuvvetlerine Almanlar engel oluyor Yardım kuvvetlerinin geç kalması Bakü'nün kurtarılması için gereken saldırını da 15Temmuz'a kadar geciktiriyor. Bundan birkaç gün önce zaten Alman Hükümetinin verdiği bir kararı protesto etmiştik. Almanlar Ruslarla anlaşarak Kür nehrine kadar olan toprakları Bolşeviklere bırakıyor ve karşılığında Bakü petrolünden imtiyaz hakkı alıyor"*. Almanların bu antlaşması, Bakü'yü muhasaraya almış Kafkas İslam Ordusuna gelecek olan yardım kuvvetlerini de geciktirmiştir. Bu gecikme Bolşevik-Taşnak hükümetinin Bakü'de daha fazla sivili ahaliyi katletmesine fırsat yaratmıştır (Resulzade, 1990:35). 22 Temmuz'da Şamahı'nı düşmandan temizlemiş Kafkas İslam Ordusu Bakü yakınlarına konuşlanmıştır. Bakü'de bulunan Bolşevikler İran'da yerleşen İngiliz kuvvetleri ile anlaşarak Bakü'yü Türklere karşı savunmak için Azerbaycan'a yeni birlikler yerleştirmiştir. Asıl amaç yeni kurulmuş olan Azerbaycan Cumhuriyeti'ni Bakü'den uzak tutmak olmuştur. 5 Ağustos'ta Türk ordusu Bakü'ye doğru başarısızlıkla sonuçlana bir saldırı gerçekleştirmiştir. Bu saldırı sonucu 9 subay ve 139 er şehit düşmüş, 444 kişi ise yaralanmıştır. 23 Ağustos'a kadar saldırılara ara veren Türk ordusu, son taarruz için hazırlıklara başlamıştır. 14 Eylül 1918 yılında gece saat 3:00 başlayan taarruz, Bakü şehrinin giriş kapılarını düşmandan temizlenmesi ile sonuçlanmıştır. Yükseklik alanda yerleşen Türk topçu birliklerinin yoğun ateşi karşısında tutunamayan düşman birlikleri kaçmak zorunda kalmıştır. Kafkas İslam Ordusunun süvari ve piyade birlikleri 15 Eylül 1918 yılında Bakü'ye girmiştir. Şehir tamamen düşmandan temizlendikten sonra Türk ordusu 16 Eylül sabahı düzenlenen törende resmi geçitle halk önünden geçmiştir (Kahramanov, 2011:46).

Birleşik Milletler Teşkilatı tarafından kabul edilen "*11 Aralık 1946 tarihli kararname ve 9 Aralık 1949 tarihli Uluslararası Konversiyum*" ile Ermenilerin bölgede gerçekleştirdiği ve 50.000'den fazla insanın hayatına mail olan katliamlar hukuki yönden soykırım olarak değerlendirilmiştir. BMT bu kararname hakkında ayrı-ayrı devletlere ve Uluslararası Teşkilatlara bilgi vermiştir. Dönemin İngiliz devlet adamı Lord Curzon Ermeni hayranlığı gösteren Britanyalı devlet adamlarına şöyle demiştir: "*Kanaatimce siz Ermenileri 8 yaşındaki masum kız çocuğu olarak görüyorsunuz. Böyle*

düşünmekle çok yanılıyorsunuz. Halbuki Ermeniler kendilerinin vahşi davranışları ile ne kadar kan döken bir toplum olduklarını kayıtsız şartsız ispat etmişler" (Şıhaliyev, 2002:111).

SONUÇ

Çarlık Rusyası, Güney Kafkasya'yı işgal ettikten sonra Osmanlı Devleti ile Türk Dünyasının ilişkisini kesmek için bölgede Hıristiyan bir devlet kurmaya çalışmıştır. Bunun içinde Osmanlı Devleti ve İran topraklarında yaşayan Ermenileri bölgeye göç ettirmiştir. Ayrıca Doğu Anadolu topraklarına da sahip olmak için Ermeni meselesini ortaya atmıştır. Tarihte Azerbaycan sınırları içinde yer alan Revan, Nahcivan ve Karabağ bölgelerine göç ettirilen Ermeniler, bölgede üstünlüğü sağlamak için Müslüman ve Türk nüfusa karşı katliamlar gerçekleştirmiştir. 1905-1906 yılında Ermeniler ve Müslümanlar arasında yapılan savaşlarda binlerce insan ölmüş veya bölgeden göç etmek zorunda kalmıştır. Bu katliamlarla Revan ve çevresinde nüfus üstünlüğü sağlayan Ermeniler, 1918 yılında Rusların isteği olan Ermenistan Devleti'ni kurmuştur. 1917 yılında Rusya'da çıkan Ekim İhtilali sonucu Bolşevikler iktidara gelmek için mücadele vermiştir. Bu mücadelede Güney Kafkasya'ya sahip olma isteği de yer almıştır. Çar rejiminin yıkılması ile bölgede kurulan bağımsız devletlerden Ermenistan ise sınırlarını genişletmek için Bolşeviklerle iş birliği yapmıştır. 1918 yılının Mart-Nisan aylarında İngiltere, Rusya, Fransa gibi büyük devletlerin desteğini alan Ermeniler bölgede yaşayan Müslüman Türklere karşı katliamlar başlatmıştır. Bu katliamlarda Bakü dahil Azerbaycan'ın büyük şehirlerinde binlerce insan vahşice katledilmiştir. Birçok köy ve nüfusu tamamen ortadan kaldırılmıştır. Ermeni Taşnak birlikleri, Azerbaycan Hükümeti'nin yerleştiği Gence şehrine saldırmak için Bolşeviklerle güçlerini birleştirmiştir. Bu saldırılar karşı koyamayan Azerbaycan Hükümeti kardeş ülke olan Osmanlı Devleti'nden yardım istemiştir. Nuri Paşa komutasındaki Türk birlikleri bölgeye gelerek Azerbaycan birlikleri ile birleşmiş ve Kafkas İslam Ordusunu oluşturulmuştur. Gence'ye kadar gelen Ermeni kuvvetlerine karşı saldırıya geçen Nuri Paşa komutasındaki Türk birlikleri Bakü'ye kadar bütün bölgeleri işgalden temizlemiştir. Türk birliklerinin son saldırısı Bakü'ye düzenlenmiş ve 15 Eylül 1918 tarihinde Bakü şehri düşmandan temizlenmiştir. Lakin 1918 yılında yapılan katliamlar binlerce Müslüman'ın canına mal olmuştur. 1918 yılında yapılan katliamlar vahşet ve boyutuna göre tarihe soykırım olarak geçmiştir. Bu katliamlar son olmamıştır. Bölgede 1920 yılında kurulan Sovyet yönetiminin 1991 yılında yıkılması ile Ermeniler tekrar harekete geçmiştir. Ermeni birlikleri 1992 yılında Hocalı şehrinde bütün dünya kamyonun şahit olduğu en acımasız katliamı gerçekleştirmiştir. XX. yüzyılın başlarından itibaren son yıllarına kadar Ermeniler, Güney Kafkasya'da kendilerine sunulan her türlü fırsatı değerlendirmiş ve binlerce Müslüman Türkü katletmiştir. Bir milyondan fazla Müslüman Türk ise kendi yurtlarından göçmek zorunda kalmıştır. Yapılan bütün katliamlar Müslüman Türkler tarafından her zaman unutulmuştur. Hristiyan Ermeniler ise bölgede kendi devletlerini kurmak için şimdi de her türlü faaliyette bulunmaktadır. Bölgede yaşayan Müslüman Türkler, tarihte yapılan bu türlü katliamların tekrar yaşanmaması için her zaman devletini, ekonomisini ve askeri gücünü sağlam tutmak zorundalar.

KAYNAKÇA

Alekberli, A. (1996). Milli Mücadele Tarihimizin Efsanevi Halk Kahramanı, *Halk* Gazetesi, s:5

Atnur, İ. (1999). *Muhtariyet Arafesinde Nahcivan*, (Çeviri: Asgerova, K.), Nahcivan: Nahcivan Devlet Unverstesi Geyret Yayınları.

Atnur, İ. (2013). *Osmanlı İdaresinden Sovyet İdaresine Kadar Nahcivan (1918-1921),* Nahcivan: Ecemi Yayınları.

Arzumanlı, V. ve Mustafa, N. (1998). *Tarihin Siyah Sayfaları, Göçrülme, Soykırım, Mültecilik*, Bakü: Kartal Yayınları.

Azerbaycan Devlet Arşivi (ADA), fond.1061, siyahı.1, iş.96, s:17.

ADA, f. 970, s.1, iş.161, s:2

Beşiri, A. (2013). Soykırım ve Soykırıma İlişkin Uluslararası Mekanizmalar, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi,* 26(108): 179-210.

Çıraqzade, V. (1992). *İstiklal Yollarında,* Bakü: Azerneşir Yayınları.

Durukoğlu, S ve Salik, S. (2015). Türklerin Uğradığı İşgence, Sürgün, Katliam ve Soykırımlar Sözlüğü, *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*,6(32): 89-108.

Hacılar, F. (2015). 1905 Yılında Güney Borçalı-Pembek'te Türk Katliamları (Tiflis Arşiv Belgeleri ve 1905 Yılı Metbuatı Esasında), *Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü Dergisi,* (53): 215-219.

Hasanov, C. (1991). *Beyaz Lekelerin Siyah Gölgesi,* Bakü: Genclik Yayınları.

Hacıyev, İ. (2010). *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Nahcivan,* Nahcivan: Ecemi Yayınları.

İsmayılov, R. (1993). *Azerbaycan Tarihi,* (Çeviri:Halilova,E ve Geybullayev, G.), Bakü: Azerneşr.

İsmayıl, T. (2017-18). 31 Mart Soykırımı Üzerine Düşünceler, *İRS Dergisi,* 1(17): 31-41.

Kahramanov, N. (2011). Kafkas İslam Ordusunun Zafer Yürüyüşü (1918), (Online), http//www.ahiska.org.tr>parcali>44_sayi_14, (Erişim Tarihi: 09.01. 2019)

Karabağ Özgürlük Örgütü. (2009). Ermeni Vahşetleri (1905-1906), (1918-1920), Bakü: Biznesmen Namiq Habibov Matbaası.

Mustafa, N. (2014). Ermenilerin 1905-1906 Yıllarında Güney Kafkasya'da Yaptığı Katliamlar, *Atatürk Dergisi*, 3(1): 1-12.

Mustafayev, B. (2010). Arşiv Belgeleri Işığında Kuba'da Ermeni Zülmü (1905-1920), *Karadeniz Araştırmalar Dergisi,* 26(26): 109-127.

Mustafayev, B. (2012). İlk Cumhuriyet Döneminde Azerbaycan Petrolü-nün Ermeni Faaliyetlerindeki Rolü (1918-1920), *Iğdır Üniversitesi: Sosyal Bilimler Dergisi*, (1): 59-79.

Mustafayev, B. (2009). *Ermenilerin Kuzey Azerbaycan'daki Faaliyetleri (1905-1920),* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Ünversitesi, İzmir.

Nebibeyli, Z. (2011). *Sultan Bey ve Hosrov Bey Kardeşleri*, Bakü: Nurlar Yayınları.

Nevbab, M. (1993). *1905-1906 Yıllarda Ermeni-Müslüman Savaşı,* (Editör: Kuluyev, V.), Bakü: Azerbaycan Neşriyatı.

Ordubadi, M. (1991), *Kanlı Yıllar,* (Çeviri: Bağırov E.), Bakü: Karabağ Halk Yardımı Komitesi Yayınları.

Paşayev, A. (2001). *Açılmamış Sayfaların İzi ile Bakü:* Azerbaycan Yayınları.

Resulzade, E. (1990). *Azerbaycan Cumhuriyeti,* (Çeviri: Rüstemov, A.), Bakü: Elm Yayınları.

Şıhaliyev, E. (2016). *İngiltere'nin Jeopolitik Çıkarlarında Ermeni Meselesinin Yeri ve Azerbaycan'a Etkisi (İngiltere Arşiv Belgelerine Dayalı),* Nahcivan: Ecemi Yayınları.

Şıhaliyev, E. (2002). *Türkiye ve Azerbaycan Açısından Ermeni Sorunu*, Ankara: Emre Damga Matbaası.

Şirinoğlu, V. (2001). *1918-1920 Yıllar Azerilerin Soykırımı (Belgeler ve Dokümanlar),* Bakü: Kartal Yayınları.